

SULYOK HEDVIG

Kis (II.) Károly latin vitézeiről

A középkori Magyarország etnikumai közül az idegen nyelvű források *latini* névvel egy meglehetősen heterogén csoportot (vallonokat, itáliaiakat, spanyolokat stb.) jelölnek, s ennek magyar megfelelője az *olasz, olaszí* névalak.¹

Ezt az olasz népvétet a szaktudomány a kelta *Volsus* törzsnévből származtatja, pontosabban annak ófélnémet *Walb* (a germánban keltát, majd romanizált keltát, végül neolatin eredetű népet jelentő) alakjából, amely az ésszlávba átkerülve *volcb* lett, s ennek minden szláv nyelvi fejleménye eredetileg valamennyi újlatin népre vonatkozott; a jelentésszűkülés később az egyes szláv nyelvekben következett be, ugyanis az érintettekhez legközelebb eső – neolatin nyelvet beszélő – népre vonatkoztatták. Ennek a *volcb* névnek többesszámú alakja a *vlasi* a magyarban tehát szláv jövevénynek tekinthető, amelyet hangtani megfontolások miatt (ti. a Nsg: vlahb Npl: vlasi sz hangja az un. II. palatalizáció következménye, amely a nyugati szláv nyelvekben *š* reflexet adott) csak a déli szlávból, a horvát vagy szlovén nyelvből vehettünk át.² Ők pedig igen nagy valószínűséggel a 10. században még közvetlen közelükben, olykor velük szimbiozisan az Adriai-tenger keleti partvidékén élő neolatin népséget³ és itáliai szomszédait illeték e megnevezéssel. A magyarba tehát e népnév ezzel a jelentéssel kerülhetett át, ám a századok folyamán ez a fogalomtartalom elhomályosult, s egyre inkább észak-francia és vallon betelepülőket jelöltek vele.⁴ Az alábbiakban adalékokat kívánunk szolgáltatni e népnév eredeti jelentésében történő használata időhatárainak megállapításához. Ilyen adatbázis lehet – véleményünk szerint – Kis (II.) Károly magyarországi uralmának története is.

Kis Károly a Nagy (I.) Lajos magyar király által lefejeztetett Károly durazzói herceg öccsének, Lajosnak Margittal, a sanseverinói gróf leányával kötött házasságából született. Apja halála (1362) után, a pápa közbenjárására Nagy Lajos udvarába fogadja, 1370-ben megházasítja (neje az 1348 januárjában kivégzett Károly herceg leánya, Margit lesz), 1370–1376 között dalmát-horvát herceggént kormányozza az ország déli területeit. Amikor a pápa kiközösíti a nápolyi királynőt, Johannát, a magyar király lemond Kis Károly javára nápolyi trónigényéről, sereget ad mellé, s jogai érvényesítésére Dél-Itáliába küldi. Rómában 1381. június 2-án VI. Orbán pápa Nápoly királyává koronázza. Valamivel később Johanna is beletörődik a hatalom átadásába, ám intrikál Károly ellen, aki ezért – vagy hogy az engesztelhetetlen Nagy Lajosnak, aki a nápolyi királynőben még mindig csak öccse gyilkosát látja, a kedvébe járjon – bebörtönözteti, majd börtönében megfojtatja őt. Amikor Magyarországon 1384–1385-ben zendülés támad Mária királynő és anyja uralma ellen, ő az Anjou-ház egyetlen felnőtt férfitagja. Érthető tehát, hogy a Horváti Pál zágrábi püspök és testvére, János macsói bán által vezetett párthíveinek ösztönzésére a hatalom megszerzésének reményében azonnal hazánkba sietett. A királynők a nemességhez fordultak oltalomért, de az általuk összehívott országos nemesi gyűlés Károlyt kormányzóvá emelte, majd Máriát lemondatra 1385. december 31-én királlyá is koronázták. Alig egy hónapi uralkodás után, február 7-én Forgách Balázs pohárnokmester merényletet követett el ellene. A súlyosan sebesült királyt Visegrádra vitték és ott megmérgezve és gégéjét eltörve meggyilkolták még e hó 24-én.⁵

Ez idő tájt Magyarországon időzött többször is a Kis (II.) Károly rövid uralmát személyes élményként megélő velencei követ, Lorenzo de Monaci, aki hexameteres költeményben örökítette meg a tragikus sorsú király történetét.⁶ Verses krónikájában a Penisolát már Itáliának nevezi,⁷ területén velenceiekkel,⁸ toszkánokkal, (*etrusci*),⁹ Ve-

ronával, Páviával, Latiummal, Apulia (másképpen Ausonia) királyságával¹⁰ stb.; nagyon jól ismeri tehát és megkülönbözteti az itáliaiakat a „latinoktól”. Tudja, hogy a végzetes napon, amikor a királyt megölték, itáliai hívei hagyták magára (*consilio Hungarico Italicis cedentibus*), akik, ha maradtak volna (*Italici ...manentes*), megmenthették volna a királyt;¹¹ ugyanakkor a király – akinek fegyveres kísérete csak dalmáciai partraszállása után szerveződött meg – latin őrséggel (*Latino praesidio*) rakatta meg Buda kapuit.¹² Alberico da Barbiano, a parancsnok magyar nemesekkel és latin fegyveresekkel (*turbisque Latinis*)¹³ jelent meg a palotában, de az önkéntelenül kivonuló latinok (*egressis sponte Latinis*) Alberico vezetésével visszatérve (*Albricus rediens...Latialibus armis*) már semmit nem tehettek, hát Károly közvetlen (azaz itáliai) kíséretével együtt elmenekültek (*effugit indigenis comitantibus atque Latinis, fautores, qui regis erant*),¹⁴ a magyarok pedig rárontottak az itáliaiak házaira és a latinok felprédálásával álltak bosszút (*irrupuntque domos Italum, praedaque Latina vindictam inficiunt*).¹⁵ Azaz mások az itáliai kíséret tagjai és mások a seregé, Budán pedig nemcsak itáliai, hanem latin kereskedők is éltek.

Annak bizonyossága pedig, hogy valóban így kejl Lorenzo de Monaci szövegét értelmezni, s nem mikrofilológiai értelmezésünk túldimenzionált, Thuróczi János lehet, aki egy évszázad múltán e verses históriát prózába átültetve, krónikájában szintén úgy adja elő a történetet, hogy Károly „országának olasz főembereivel” (*Italicis sui regni primis*) érkezett, s az „öt behívó bűnszerzők nagy és erős katonai csapattal várták”.¹⁶ Ezekkel a vitézekkel (*Latino presidio*) szállta meg Buda kapuit,¹⁷ a királynőhöz „olasz udvari embereivel” (*Italicis aulicis*) vonult,¹⁸ akik ezután szokásuk szerint (*Italici ...eorum moris*) eltávoztak, a merénylet hírére pedig ők (*Italici*) csaptak nagy lármát,¹⁹ majd ők is elmenekültek Itália felé. Van többlete is Thuróczinak, amennyiben elbeszéli, hogy Károly először a dalmáciai Zenggebe érkezett, ahol illő tisztelettel fogadták, „Zengg polgárai ugyanis örültek az olasz uralkodónak, mert maguk is inkább olaszul fecserésznek mind a mai napig, semmint hazájuk ősi nyelvén” (*ipsi Italica potius quam veteri patrie lingua gariunt usque in hunc diem*).²⁰

Kérdés persze az, hogy nem egyszerűen csak történeti visszavetítésről van-e szó Monaci munkájában? Élhetek-e még valamiféle latin népek a Trecento utolsó évtizedében az Adriai-tenger keleti partvidékén?

Bíborbanszületett Konstantin császár szerint „Dalmácia Dürrachion, azaz Antivari határánál kezdődött, és hosszában Isztria hegyéig...terjedt.”²¹ Igaz, az ő idejében már csak a tenger melléki városok és szigetek maradtak meg az eredeti lakosok birtokában,²² „akiket rómaiaknak neveztek, mivel Rómából költöztek át, s mind máig [a 10. század közepéig] ezt az elnevezést viselik.”²³ Nyelvük értelemszerűen szintén „római” volt, azaz latinul beszéltek.

Negyedfél évszázad múltán, 1308 tavaszán készült a Balkánról egy földrajzi leírás,²⁴ amelynek szerzője rendkívül precízen megkülönbözteti az egyes neolatin népeket és nyelveket egymástól, tehát esetében teljesen kizárható a tévesztés lehetősége.²⁵ Ő ugyancsak a görög tartományoktól Isztriáig terjedően határozza meg Dalmáciát, és lakóiról azt állítja, hogy „tisztá katolikusok és olyanok, mint a latinok” (*habitatores sunt puri catholici et quasi Latini*), sőt ők is latinnak vallják önmagukat (*Latini esse dinoscuntur*).²⁶ Kétségtelen tehát, hogy itt a Latini etnikai és nyelvi hovatartozást is jelent.

A bolognai Franciscus Pipinus 1317 körül azt írja Dalmácia lakóiról, hogy „meglehetősen sokan a római nyelvet, mások a szláv nyelvet beszélik közülük” (*nonnulli eorum idioma Romanum, alii loquuntur Sclavonicum*).²⁷ Petrarca egyik tanítványa is tapasztalta a Trecento utolsó előtti évtizedében Raguzában, hogy itáliaiaként a helyi latin nyelvjárásban igen nehezen igazodik el.²⁸ Egy századdal később pedig a

Thuróczyval kortárs spalatói Lodovico Tubero is azt írja a dalmátokról, hogy „latinoknak nevezik őket, mivel latin nyelvet, ruházatot és betűket használnak” (*Latini appellantur...non quia Dalmatae Romano pontifici parent, sed quia lingua, habitu et latinis litteris utuntur*).²⁹ További évszázad múltán pedig Johannes Lucius az olasz népnév korabeli dalmáciai értelmezéséhez nyújt adatot, amikor megállapítja, hogy a „vlachi tehát a szlávoknál nyelvükre nézvést római, latin vagy itáliai embereket jelentenek, állapotukat tekintve hegyvidéken élő pásztorokat”. (*Vlachi igitur apud Sclavos ex lingua homines Romanos, Latinos vel Italos significat, ex conditione pastores montana incolentes*).³⁰

A fentiek tükrében – úgy érezzük – bizonyítottnak tekinthetjük azt, hogy Kis (II.) Károly Nápolyból csak szűk, előkelőkből álló kísérettel érkezett Zenggebe, ahol az összeesküvők, talán a bizalom növelése érdekében, elsősorban az olaszhoz hasonló neolatin nyelvet beszélő dalmatákból – akiket a források következetesen *Latini* népnévvel jelölnek – toborzott erős hadsereggel várták. Végzőként elmondhatjuk tehát, hogy a 14. század végén Magyarországon még élt a *Latini*, illetve az *olasz* (*vlasi*) szó eredeti, az Adriai-tenger keleti partján élő neolatinokat jelölő fogalomtartalmában is.

Jegyzetek

1. Melich János: Néhány magyar népnévről. *Magyar Nyelv*, 1909. 433–435.; Auner Mihály: *Latinus*. Századok, 1916. 28–41. (a továbbiakban: Auner); Fekete Lajos: *Latinok a XVI. századi Budán*. *Magyar Nyelv*, 1961. 20–25.; Sulyok Hedvig: *Quasi Latini*. *Acta Universitatis de Artilla József Nominatae*. *Opuscula Byzantina IX*. *Byzance et ses voisins*. Szeged, 1994. 93–108.
2. Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. Bp., 1955. 359–360.
3. Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*. (Ed.: Moravcsik Gyula) Bp., 1950. 122–125. (a továbbiakban: Moravcsik)
4. Pais Dezső: *Les rapports franco-hongrois sous le regne des Árpád*. *Revue Études Hongroises et Finno-Ougriennes*, 1923. 15–26., 137–144.; Karácsonyi János: *A val-lon-olaszok Erdélyben*. *Magyar Nyelv*, 1925. 22–25.; Bárczi Géza: *A középkori val-lon-magyar érintkezéshez*. *Századok*, 1937. 399–416.; Székely György: *Vallons et italiens en Europe Centrale aux XIe–XVIe siècles*. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica*, 6. 1964. 3–71.
5. Dümmerth Dezső: *Az Anjou-ház nyomában*. Bp., 1982. 375–550.; Fügedi Erik: „Könyörülj, bánom, könyörülj...” Bp., 1986. 76–131.
6. *Carmen seu Historia de Carlo II. cognomento parvo rege Hungariae*. (=Laurentii de Monacis Veneti Cretae Cancellarii Chronicon de rebus Venetis. Ed. Flaminus, Cornelius. *Veneziae*, 1758. 321–338. (a továbbiakban: Flaminus))
7. Flaminus 324., 325., 327.
8. Flaminus 323., 325.
9. Flaminus 324.
10. Flaminus 325., 328.
11. Flaminus 336.
12. Flaminus 331.
13. Flaminus 336.
14. Flaminus 337.
15. Flaminus 337.

16. Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. I. (Textus). (Ed.: Galántai, Elisabeth–Kristó, Julius) Bp., 1985. 195. (a továbbiakban: Galántai–Kristó)
17. Galántai–Kristó 198.
18. Galántai–Kristó 202.
19. Galántai–Kristó 202–203.
20. Galántai–Kristó 195.
21. Moravcsik 138–141.
22. Moravcsik 124–125; 142–143; 146–147.
23. Moravcsik 122–123., 148–149., 151–153., 160–165.
24. Anonymi *Descriptio Europae Orientalis*. (Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCCVIII exarata. (Ed.: Górkai, Olgierd) Cracoviae, 1916. (a továbbiakban: Górkai)
25. Borzákné Nacsa Mária: A *Descriptio Europae Orientalis* eszmei háttere és politikai célzatossága. (Doktori értekezés a JATE Központi Könyvtárban. Kézirat.) Kecskemét, 1985.; Vö. még: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről. (*Descriptio Europae Orientalis*) (ford. Borzákné Nacsa Mária–Szegefi László) *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Historica*, 1987–1988. 13–27.
26. Górkai 30–31., 36–37.
27. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. (Ed.: Gombos, Albinus Franciscus) Budapestini, 1937–38. 949.
28. Auner 32.
29. *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Sclavonicarum veteres ac genuini*. (Ed.: Schwandtner, Johannes Georgius) II. Vindobonae, 1748. 459. (a továbbiakban: Schwandtner). Vö. még: Tubero, Ludovicus: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet; Szeged, 1994. 69.
30. Schwandtner: III. Vindobonae, 1748. 459.

HEDVIG SÜLYOK

Über die wallonischen Soldaten Karls (II) des Kleinen

Verfasserin versucht mit mikrophilologischen Methoden aus der heterogenen (wallonisch, italienisch, spanisch usw.) Population, die in den Quellen der mittelalterlichen ungarischen Geschichte mit der Bezeichnung *latini*, *olasz*, *olaszi* versehen wurden, eine Gruppe abzugrenzen, nämlich die (die heute bereits ausgestorbene neolatinische Sprache sprechenden) Dalmaten, die früher an der Ostküste der Adria lebten.

Durch die Analyse der über die Tragödie Karls (II.) des Kleinen vom zeitgenössischen venezianischen Botschafter Lorenzo de Monaci geschriebenen Vorgeschichte wird erwiesen, daß Karl 1385 in Begleitung einer kleinen Gruppe von vornehmen italienischen Persönlichkeiten nach Ungarn kam, um den Thron zu erobern. Sein Heer wurde in Dalmatien aus der mit der Bezeichnung *Latini* versehenen ethnischen Gruppe zusammengestellt. Dies wußte man noch hundert

Jahre nach den Ereignissen genau. Die neolateinisch sprechenden Dalmaten lebten also – so die Verfasserin – in der Zeit des Trecento und Quattrocento noch in bedeutender Zahl an der Ostküste der Adria.

HEDVIG SULYOK

The Latin soldiers of Charles II (the Small) of Hungary

The author takes the heterogeneous (Walloon, Italian, Spanish) population, mentioned in the medieval sources of Hungarian history as Latini or olasz, olaszí, and endeavours, with microlinguistic methods, to define a group within them, the Dalmates, who settled on the eastern coast of the Adriatic and spoke a neo-Latin language since extinct.

She shows, through an analysis of the verse history on the tragedy of King Charles II (the Small) by the contemporary Venetian envoy Lorenzo de Monaci, that Charles, when coming to occupy the Hungarian throne, was accompanied by few Italian aristocrats. His army had been recruited in Dalmatia, among the ethnic group mentioned as Latini. This fact was known even a century after the events. Thus, according to the author, neo-Latin speaking Dalmates still lived in significant numbers along the east coast of the Adriatic during the Trecento.